

ETNOGRAFIA SHQIPTARE

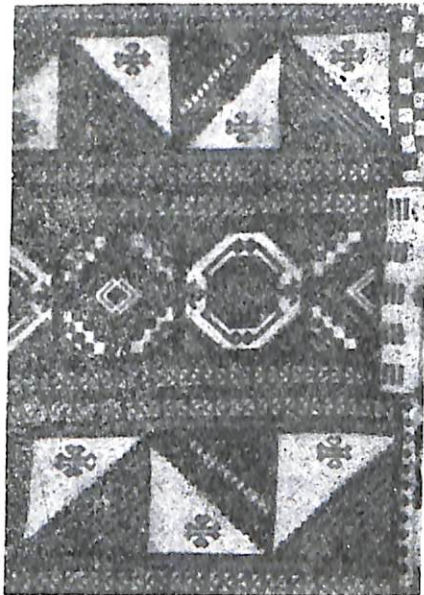

390
E 93

AKADEMIA E SHKENCAVE E RPSSH
INSTITUTI I KULTURËS POPULLORE
Sektori i Kulturës Materiale
Sektori i Kulturës Shoqërore

ETNOGRAFIA SHQIPTARE

14

Tiranë, 1985

Redaksia:

Spiro Shkurti: redaktor përgjegjës
Abaz Dojaka
Mark Tirta

Adresa e redaksisë:

Instituti i Kulturës Popullore, rruga «Kont Urani», nr. 3

Tiranë

PASQYRA E LËNDËS

	Faqe
A. Gjergji: } A. Dojaka: } M. Tirta: }	— Ndryshime në mënyrën e jetesës së fshata- rësisë së sotme. 5
S. Shkurti:	— Mbjellja e drithërave. 35
D. Statovci:	— Zeja e nallanexhinjve në Kosovë. 59
E. Riza:	— Shtëpia e zjarrit në banesën qytetare shqip- tare. 75
A. Muka:	— Ndërtimet me gjysmëkat në fshatrat e Shqi- përisë së Mesme. 101
P. Thomo:	— Tiparet urbanistike dhe arkitektonike të fsha- tit Dardhë—Korçë. 139
A. Onuzi:	— Pëlhurat e mëndafshta e të pambukta të Shqipërisë së Mesme dhe Bregdetare Veriore. 185
I. Bihiku:	— Qëndisjet në veshjet popullore të qytetit. 211
K. Ulqini:	— Veprimtaria kanunore e pleqsore në institu- cionin e bajrakut. 223
K. Nova:	— Mbi pjesën e pasistemuar të dorëshkrimeve të reja të Gjeçovit për Kanunin e Lekë Du- kagjinit. 243
K. Luka:	— Klos, Këlcyrë, Derven, Mbyllç, Mshilt në re- pertorin onomastik të Arbrit. 271
F. Selhani: Xh. Cani:	— Traditat e peshkimit në rrjetin uJOR të Shkod- rës. 325
A. Dhima:	— Ecuria kohore e tipareve antropologjike në Kolonjë. 295

Andromaqi GJERGJI
Abaz DOJAKA
Mark TIRTA

NDRYSHIME NË MËNYRËN E JETESËS SË FSHATARËSISË SË SOTMË

Në Shqipëri, për vetë strukturën ekonomike-shoqërore që trashëguam nga e kaluara, çështjet e fshatit, ku në prag të Çlirimit jetonte rreth 85 përqind e gjithë popullsisë, kanë zënë një vend të rëndësishëm në gjithë politikën dhe veprimtarinë e PPSH e të pushtetit popullor për ndërtimin e shoqërisë socialiste. Sot në fshat jeton rreth 66% e popullsisë dhe politika e Partisë synon që fshati të mbarrëhet i populluar dhe të mos braktiset. Për këtë janë marrë masa vazhdimisht që, krahas zhvillimit të prodhimit e përsosjes së marrëdhënieve në prodhim, të përmirësohet edhe mënyra e jetesës në fshat. Shoku Enver Hoxha ka thënë: «Epërsia e rendit socialist nuk qëndron aq në faktin se ai i siguron ritme shumë të larta të zhvillimit të forcave prodhuese se sa në faktin që ritmet e larta të zhvillimit të forcave prodhuese shoqërohen njëkohësisht me ngritjen sistematike të mirëqënies, jo vetëm të një klase apo të një pjese të vogël të popullsisë por të gjithë punonjësve, të qytetit e të fshatit»¹.

Transformimet e mëdha ekonomike-shoqërore janë pasqyruar gradualisht edhe në mënyrën e jetesës, me të cilën nënkuptojmë jo vetëm veprimtarinë e njerëzve jashtë sferës së prodhimit dhe aktiviteteve të tjera shoqërore, por edhe një varg marrëdhëniesh të fuqishme ideologjike e shpirtërore. Mënyra e jetesës është në zhvillim të pandërprerë, në vartësi nga transformimet shoqërore, ekonomike e kulturore dhe nga rritja e merëqënies së përgjithshme. Sidomos transformimet e vrullshme sociale demografike, rritja e qyteteve e

1) Enver Hoxha, *Vepra*, vëll. 23, f. 320.

krijimi i qëndrave të reja të banimit, shtimi i klasës punëtore, zhvillimi i gjithanshëm social-kulturor i fshatit, ndryshimet në strukturën dhe në marrëdhëniet e brëndshme familjare, zhvillimi i madh i arsimit e i kulturës, evolucioni i psikologjisë shoqërore, kanë çuar në ndryshime rrënjësore në mënyrën e jetesës.

Materialet e marrura nga rrethet, po ashtu edhe ekspeditat tonë në terren treguan se, të marrë në global, qoftë në shkallë kombëtare, qoftë në shkallë rrethi, treguesit kryesorë kanë patur rritje e përmirësime të vazhdueshme nga një pesëvjeçar në tjetrin. Por po të shqyrtohen më hollësisht këta tregues rezulton se ka edhe disnivele përbrenda zonave të çdo rrethi. Kjo u vu re në të gjithë rrethet e marrë në studim¹.

I. SHNDËRRIME NË KUSHTET MATERIALE TË TË JETUARIT

Së pari duhet vënë në dukje se në rregullimin dhe përmirësimin e vendbanimeve janë bërë ndryshime themelore. Kështu është përfunduar pothuaj për të gjithë fshatrat, caktimi i vijës kufizuese (e ashtuquajtura «vijë e verdhë»), që disiplinon ndërtimet. Nëse kjo detyrë ishte relativisht e thjeshtë për vendbanimet fushore, për fshatrat malore ajo vështirësohej, sidomos në zonat me fshatra shumë të përhapura, me terren të thyer, me lagje e madje edhe me shtëpi larg njëra tjetrës, si janë disa zona të Shqipërisë së mesme e asaj veriore. Kërkohej grumbullimi i fshatit por kërkohej edhe që fshatari të mos largohet shumë nga tokat e punueshme e të mos i braktiste ato. Si përfundim, në shumë fshatra malore vija kufizuese është caktuar jo në bazë fshati por në bazë lagjesh (sigurisht në lagjet kryesore).

Në vitet '60-'70 u hartuan planet rregulluese të fshatrave, për zonën kodrinore-fushore, një pjesë e mirë e të cilave po vihen në zbatim gradualisht. Në këtë drejtim ka tashmë edhe realizime të shënuara, por mund të diskutohet ende se si duhet të jetë pamja urbanistike e fshatit të ri, duke u nisur nga ajo çka ka treguar përvoja e deritanishme e ndërtimeve. Projektuesit urbanistë jo gjithnjë kanë mundur të materializojnë si duhet orientimet e Partisë e të shokut Enver Hoxha dhe kërkesat e kohës. Më anë tjetër duhet parë sa ka mundur të asimilojë fshati nga risitë e propozuara dhe sa i njuh projektuesi kërkesat e jetës bashkëkohore në fshat. Edhe studjuesit e banesës popullore tradicionale mund të thonë fjalën e tyre për shkallën e ruajtjes së traditës lokale e kombëtare etj. Në viset malore, po aty-këtu dhe në

1) Këto rrethe janë: rrethi i Kukësit (NB Krumë), rrethi i Shkodrës (kooperativa e Barbullushit dhe e Pultit), rrethi i Lezhës (kooperativa e Dajçit dhe e Blinishtit), rrethi i Tiranës (kooperativa e Pezës, e Vaqarrit, e Zall-Bastarit dhe NB Kamëz), rrethi i Elbasanit (kooperativa e Gracënit dhe NB Cërrik), rrethi i Librazhdit (zona e Çermenikës), rrethi i Korçës (NB Maliq e Plasë, kooperativa e Zvarishtit), rrethi i Gjirokastrës (kooperativa e Picarit, ajo e Dervicanit dhe NB Dhoksat), rrethi i Vlorës (kooperativa e Himarës) dhe rrethi i Fierit (kooperativa e Greshicës dhe e «Agimit»). Këtu u përdorën dhe materiale të tjera të mbledhura në disa zona e rrethe të tjera, në terren nga vetë autorët.

vende kodrinore e fushore, në jo pak raste, fshatrat apo lagje të fshatrave, kanë qenë të vendosura, sipas traditës, në vende të papërshtatëshme për kohën e sotme. Ndesh në vendbanime të tilla që shtrihen në shpate apo në mes shkëmbenjve të malit, në vende të veçuara nga rrugët e komunikimit. Që ata janë vendosur në atë mënyrë, ka arsye historike: për t'u mbrojtur nga shtypja feudale a nga pushtuesit, por sot ato janë vende me mundësi zhvillimi vetëm të blegtorisë. Dukurinë e veçimit e kanë diktuar dhe motive të pronës private e shkaqe të tjera që tanimë i takojnë së kaluarës. Në të tilla troje këto lagje ose fshatra nuk kanë mundësi zhvillimi. Aty mungon uji, burimet ekonomike, rrugët e lidhjes me fshatrat, qytetet e krahinat fqinje. Pra duhet menduar më me guxim zhvendosja e të tilla vendbanimeve. Hartimi i planeve rregulluese të fshatrave duhet të mbajë më mirë parasysh lidhjet me prodhimin, me rrugët, me qendrat kulturore, me mundësinë e një zhvillimi perspektiv më normal, duke pasur parasysh se të tilla kushte mundësojnë zhvillimin e jetës kulturore në fshat. Në jo pak raste urbanistika e rrethit, gjen rrugët më të lehta e pa kokëçarje në vendosjen e vijës së verdhë të fshatrave, ndonjëherë e ndikuar nga kërkesa të fshatarëve, bile duke u shtyrë dhe nga motive të ruajtjes në një mënyrë a në një tjetër, të pronës personale.

Realizimi i planit rregullues dhe respektimi i vijës kufizuese hasin pengesa të ndryshme. Në to ndikojnë edhe faktorë të karakterit psikologjik. Kështu, pothuaj kudo në rrethet ku janë bërë anketimet, fshatarët duan që shtëpitë e reja t'i ndërtojnë pranë vëllezërve ose kushërinjve të tyre. Këtë qëndrim e motivojnë duke thënë se «në jetë ke nevojën e të afërmve», e «askush nuk të gjindet si i yti» etj., dhe «nuk duam të largohemi nga trojet e të parëve». Për këto arsye kërkojnë që të paktën njëri prej vëllezërve të mbetet atje, «për të mos i lëshuar trojet e të parëve». Këto pretendime janë më të shprehura e më këmbëngulëse kur shtëpia ndodhet jashtë vijës kufizuese. ku faktorëve psikologjikë të mësipërm u shtohen edhe faktorë ekonomikë. Në këto raste, me që ligji nuk i lejon të ngrehin shtëpi të re atje ku janë, ata i bëjnë shtesa e rindertime të pjesëshme shtëpisë së vjetër.

Furnizimi i fshatrave me ujë të pijshëm është një problem, të cilit i është kushtuar vëmendje, sidomos nga viti 1963 e këtej, duke e vlerësuar si një nga kushtet themelore për përmirësimin e jetesës. Vitet e para ujësjellësat u ndërtuan me përparësi në zonat që vuanin më shumë për mungesë uji, por krahas tyre u bënë përpjekje për shfrytëzim më të mirë të ujrave ekzistuese, kudo në fshatra. Gjatë viteve të pushtetit popullor në fshat janë ndërtuar 1390 ujësjellësa që furnizojnë 1527 fshatra, pra 57,8% të fshatrave të Republikës e deri në fund të këtij pesëvjeçari ato do të përfaqësojnë 60% të fshatrave. Në këto fshatra uji shpërndahet me kanale e tubacione të rregullta në 10-15 pika të ndryshme, për të lehtësuar furnizimin e banorëve. Kemi tashmë edhe një numër të mirë fshatrash ku uji shpërndahet në çdo shtëpi.

Megjithë vështirësitë objektive që paraqet zgjidhja e këtij problemi, duhet thënë se ka jo pak fshatra që disponojnë ujra të mjaftu-

eshme në territoret e tyre, p.sh., shumë fshatra në Mirditë, në Çermënikë, në Shpatin e Sipërm etj. Por interesimi i këshillave popullore për t'i sistemuar ato, me mjete të thjeshta e për t'i afruar deri në oborret e shtëpive, nuk ka qenë në shkallën e duhur. Në psikologjinë e banorëve të disa fshatrave, nuk ekziston ende kërkesa e domosdoshmërisë për të pasur ujë në oborr të shtëpisë ose brenda saj. Pajtohen deri diku me ato forma të traditës ku uji për nevojat familjare bartej nga burime larg shtëpisë. Një mendësi e tillë u kundërvihet kërkesave të kohës për higjenë e komoditet në jetën familjare.

Përsa i përket rrjetit rrugor automobilistik po të krahasojmë gjëndjen e vitit 1980 me atë të vitit 1960 del se gjatë kësaj kohe rrugët e asfaltuara janë pesëfishuar. Në vitin 1982 ato lidhnin me rrugët kombëtare pjesën më të madhe të qendrave të kooperativave të zmadhuara ose të KTL. Paraqiten më mirë rrethet kodrinore-fushore dhe zonat e industrializuara. Por një numër fshatrash ende ka komunikacion të parregullt e stinor, me rrugë të paasfaltuara madje dhe pa kalldrëme.

Për disa fshatra malore, largësia, midis banesave dhe frontit të punës në arat e mbjella, është një problem që i vështirëson kushtet e punës, sidomos për gratë. Zhvillimi i rrjetit rrugor sekondar, përbrenda territoreve të kooperativës sikurse e kanë tashmë edhe shumë kooperativa të zonës kodrinore do t'i lejonte që transporti i forcave të punës në parcelat e largëta të bëhej me mjetet e kooperativës.

Ka raste kur rrjetit rrugor përbrenda fshatit nuk i vihet kujdes sa duhet. Në fshatrat fushore atë e dëmtojnë shumë edhe mjetet e SMT-ve, të cilat ende nuk kanë kudo qarkullim të disiplinuar siç është parashikuar në planin rregullues. Disa tradita të mira që ekzistojnë në të kaluarën për mirëmbajtjen e rrugëve të fshatit janë zbehur dhe ka fshatarë që kujdesen vetëm për shtëpitë e tyre, nga dera e oborrit e brenda, dhe jo aq për ambientet e përbashkëta.

Tregtia është bërë në një masë të mirë, ashtu si e kërkon Partia, një hallkë e rëndësishme, që nxit kërkesa të reja të fshatarësisë dhe jep impulse të fuqishme për përhapjen e së resë në mënyrën e jetesës në fshat.

Përmirësimet nga një dhjetvjeçar në tjetrin, për shtrirjen e rrjetit të njësive tregtare në fshat, kanë qenë të dukshme. Ndërsa në vitin 1950 kishim 1486 njësi tregtare në fshat, më 1982 kishim 3585 njësi. Por po ta ndjekim këtë shpërndarje më hollësisht brenda çdo rrethi konstatojmë se ka edhe shpërpjesëtime si p.sh. në Pult, në Gracen etj. Ka pra vend për përmirësime të mëtejshme në shtrirjen e rrjetit tregtar, aq më tepër kur kemi të bëjmë me zona të vështira malore si këto që përmendëm. Kjo do t'u kursente fshatarëve kohën që harxhojnë dhe mundimin që bëjnë për të shkuar në qytet.

Tregtia është më e gjallë përgjithësisht në ato fshatra që kanë të ardhura më të mira por që kanë edhe kërkesa më të larta për një jetesë të kulturuar. Megjithëse njësitë tregtare në fshat janë të furnizuara pothuaj me të njëjtat artikuj si në qytet, ka ende njerëz që preferojnë të shkojnë të blejnë në qytet. Kjo ngjet për dy arsye: e para

me shpresë se në qytet do të gjejnë diçka më të mirë dhe e dyta, duke menduar se atje nuk i merr vesh njeri nga fshati se ç'kanë blerë, sidomos kur blejnë sende për pajë.

Ka fshatra ku personat që disponojnë dhe harxhojnë pare për të blerë artikuj të ndryshëm nuk janë vetëm kryefamiljarët por të gjithë pjesëtarët e rritur të familjes, të cilët punojnë dhe kontribuojnë në buxhetin familjar, që rrjedhimisht disponojnë një sasi të hollash që mund t'i harxhojnë pas shijes të tyre. Në këto raste shijet dhe kërkesat manifestohen më lirisht, sidomos nga të rinjtë e të rejtat. Kur të rinjtë hyjnë rregullisht në njësitë e ndryshme tregtare, qoftë edhe thjesht për të parë artikujt e rinj, këtë qëndrim mund ta konsiderojnë si shenjë të zgjerimit të interesave të tyre njohëse, të formimit të shijeve të kohës, të kënaqësive së kontaktit me të renë, si fillimin e një dialogu që i tërheq për të shtuar njohuritë teknike, për të përmirësuar shijet estetike etj. Në këtë, rol të madh edukues luan edhe hapësira e dyqaneve, ekspozimi i mirë i artikujve etj., faktorë këta që ndikojnë në psikologjinë e fshatarit të sotëm.

Jo të gjithë shitësit i kanë parasysh këto probleme në punën e tyre të përditshme. Po ashtu jo të gjithë prindërit u lëshojnë para në dorë fëmijëve të tyre të rritur, e sidomos vajzave dhe preferojnë të shkojnë të blejnë çdo gjë vetë, sipas shijes së tyre. Shitësi që punon me ndërgjegje ka mundësi të kuptojë shumë mirë shijet, dëshirat dhe mentalitetin që diktojnë kërkesat që paraqet fshatari, dhe të përpiqet të ndikojë drejt mbi to, me pjekuri ideologjike.

Çdo bashkësi shoqërore ka nevojë edhe për shërbime komunale të ndryshme në territorin ku banon. Në organizimin tradicional të jetës në fshat disa nga këto shërbime kryheshin me kontributin e për-bashkët, si p.sh., mirëmbajtja e rrugëve dhe e urave, çelja e hendeqeve, punimi i kalldrëmeve, rregullimi i çezmave etj. Sot fshati është organizuar mbi të tjera baza, shumë më të përparuara por ndonjë aspekti nuk i është kushtuar kujdes sa duhet.

Duke u nisur nga porosia e Partisë që fshatarit t'ia kursejmë sa të jetë e mundur më shumë kohën, që të mos jetë i detyruar të shkojë në qytet edhe për shërbime të vogla, janë çelur në fshat njësi të ndryshme shërbimi e në radhë të parë rrobaqepësi, këpucari, rrojtore e riparim biçikletash etj. ku punojnë përgjithësisht artizanë vendës. Këto njësi kanë ardhur duke u zgjeruar nga viti në vit dhe kanë arritur të kryejnë shumë lloje shërbimesh.

Ndërtimet social-kulturore, janë tashmë të shumta në fshat. Vetëm shtëpi e vatra kulture janë mbi dy mijë. Ato janë objekte me interes kolektiv dhe Partia i konsideron të domosdoshme. Midis tyre ka ndërtime të mira e me perspektivë, si shkolla, shtëpi kulture, muze, klube e menca që shohim në shumë fshatra. Por ka edhe raste kur këto ndërtime brenda pak vitesh, nuk arrijnë më t'i plotësojnë nevojat e fshatit në zhvillim, ose ndërtohen si njësi të shkëputura, në vend që të projektohen në ansamble më të studjuara, që qëndra e fshatit të marrë një pamje më të organizuar e më tërheqëse. Shtëpia e kulturës mund t'i tërheqë njerzit e të ndikojë për mirë në formimin psikik e ideo-emocional të tyre kur ka ambiente të kulturuar,

organizim të mirë e veprimtari të rregullta kulturore, që ngjallin interes dhe njëkohësisht edukojnë.

Janë ndërtuar tashmë një numër i konsiderueshëm shkollash të mira me projekte tip, të plotësuara me ankesat e nevojshme, me oborre të rrethuara e të sistemuara, që përfshijnë brenda tyre edhe terrene sportive, sidomos në fshatrat që janë qendra të kooperativave të zmadhuara. P.sh. një shkollë shumë e mirë është ndërtuar në fshatin Shelcan të Shpatit (Elbasan), po ashtu mund të themi për shkollën e fshatit Vashtëmi (Korçë), për atë të Pezës së madhe (Tiranë) e shumë e shumë të tjera.

Klubet dhe mensat në shumë raste janë gjithashtu ndërtime të bukura, me salla të ajrisura e plot dritë, me taraca të shfrytëzueshme gjatë stinës së ngrohtë, si bie fjala klubi i Sinjës (Berat), klubi i Borshit (Sarandë), apo mensa e Kurjanit (Fier) e shumë të tjera, por ka edhe raste kur ato janë në ca ndërtime të papërshtatshme e kështu nuk mund të kryejnë si duhet funksionin e tyre.

Përsa u përket banesave, fshatare mund të thuhet se në shumë rrethe ato janë përmirësuar rrënjësisht në krahasim me të kaluarën. Fondi i banesave përgjithësisht është ripërtërirë, sidomos nga vitet '60 e këtej. Në disa fshatra fondi i banesave të ndërtuara të reja arrin deri në 90%, në të tjera rreth 70%. Në përgjithësi ato pasqyrojnë nevojat dhe shijet e reja të fshatarësisë sonë si edhe një nivel të ri kulturor; njëkohësisht në to kanë gjetur shumë herë pasqyrim edhe traditat e trashëguara në fushën e ndërtimit të banesave.

Në zonat kodrinore-fushore, shumica e banesave të reja janë ndërtuar sipas disa projekteve tip, të hartuara nga zyrat e urbanistikës në rrethe. Pjesën tjetër e bëjnë banesat e tipeve tradicionale. të cilat kanë bërë përmirësime në shumë drejtime.

Ka zona ku popullsia është më e lidhur me tipet tradicionale të banesës, madje synon të bëjë një ndërtesë më të madhe e më të bukur, nganjëherë edhe përtej mundësive ekonomike të saj, vetëm që të bjerë në sy e të tërheqë vëmëndjen. Këtu ndërhyjnë natyrisht edhe faktorë psikologjikë, si psh., sedra e krenaria e tepruar, ndjenja e të dukurit mbi të tjerët etj. Ndërtojnë kështu shtëpi dykatëshe me përmasa të mëdha, që shërbejnë kryesisht për pritjen e miqve, ndërsa familja vazhdon të jetojë në disa raste edhe në shtëpinë e vjetër. Në këto raste ka me të vërtetë përmirësime të ndjeshme në dhomat e miqve, por jo aq në kushtet e jetës së përditshme të familjarëve.

Një mentalitet i tillë është pasqyruar hera-herës edhe në banesat e ndërtuara me projekte të reja, ku gjithashtu kujdesi më i madh vazhdon të tregohet për dhomën e miqve. Kjo është e lidhur pa dyshim me traditat mikpritëse të popullit shqiptar, por mund të bëhet edhe pa lënë mbasdore mjediset e tjera e në rradhë të parë dhomën ku rri e tërë familja (dhomën e zjarrit). Fshatri ynë kooperativist po e kupton sa vjen më shumë se kujdesi për dhomën e ndenjies, (shtëpinë e zjarrit) s'ka pse të jetë më i pakët se ai për dhomën e miqve.

Për kulturën e jetesës rëndësi të madhe ka shfrytëzimi i mirë e racional i hapësirës së banueshme që disponon çdo familje, duke filluar që nga oborri, verandat e ballkonet, dhomat e korridoret etj